

Список використаних джерел

1. Оскільки $BD_1 = AD_1$, то й $D_1D_1' = AB = b$, $D_1B_2C_2 = D_1'D_1A_2'$ (як кути зі взаємно перпендикулярними сторонами), то ДБугайов О.І. Тести. Фізика / О.І. Бугайов, Є.В. Коршак, К.В. Корсак. – К.: Освіта, 1993. – 95 с.
2. Головка М.В. Розвиток теорії і практики електронного підручника з фізики для загальноосвітніх навчальних закладів / М.В. Головка // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. – К.: Пед. думка, 2006. – Вип. 6. – С. 42-51.
3. Гольдфарб Н.И. Сборник вопросов и задач по физике: учебное пособие / Н.И. Гольдфарб. – 5-е изд. – М.: Высш. шк., 1983. – 351 с.
4. Гончаренко С.У. Фізика: Методи розв'язування задач / С.У. Гончаренко. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1996. – 128 с.
5. Опыты в домашней лаборатории / [ответств. ред. И.К. Кикоин]. – М.: Наука. Главная редакция физико-математической литературы, 1980. – 144 с. – (Библиотечка «Квант»; вып. 4).
6. Разумовский В.Г. Творческие задачи по физике в средней школе / В.Г. Разумовский // Пособие для учащихся. – М.: Просвещение, 1966. – 154 с.
7. Розв'язування навчальних задач з фізики: питання теорії і методики / С.У. Гончаренко, Є.В. Коршак, А.І. Павленко, О.В. Сергеев, В.І. Баштовий, Н.М. Коршак // Посібник для вчителя [за заг. ред. Є.В. Коршака]. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 185 с.
8. Усова А.В. Формирование учебных умений и навыков учащихся на уроках физики / А.В. Усова, А.А. Бобров // Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1988. – 122 с.

The article described the general and particular methods of solving applied experimental problems in physics. Considered psycho-didactic and methodological aspects of the formation of practical skills of students to apply physical laws and patterns. The components of the formulation methods of teaching pupils formulation and solving experimental problems.

Keywords: *applied experimental task, skills to define and solve the experimental tasks, research and development work, preparatory exercises, the algorithmic requirement, density, bulk density and stickiness of the soil.*

УДК 371. 32.91(07)

Надтока О. Ф., Надтока В. О.

АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ НА ОСНОВІ ЕВОЛЮЦІОНУВАННЯ ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ПОНЯТЬ

Окреслено основні аспекти розвитку методики навчання географії на теренах України через призму фізико-географічних понять. Аналіз розвитку понять здійснюється в історичному аспекті. Розглядаються питання еволюції навчальних програм та змісту підручників географії.

Ключові слова: *методика навчання географії, фізико-географічні поняття, географічна картина світу.*

Розвиток методики навчання географії є певним відображенням еволюції освітньої системи. Його можна аналізувати з різних боків. Одним з об'єктів дослідження є еволюція навчальних понять, в даному випадку фізико-географічних, які виконують важливу роль у формуванні в учнів уявлень про навколишнє середовище та планету Земля в цілому, тобто є одним з чинників, на основі якого у свідомості учнів формується географічна картина світу.

В процесі еволюційного розвитку навчальних програм та змісту підручників вони зазнали якісних та кількісних змін, ставали більш науково виваженими та доступнішими для сприй-

няття. Ще однією характерною ознакою цього процесу є збільшення їх кількості. Тому досить важливим є аналіз розвитку фізико-географічних понять в історичному аспекті.

Становленню національної методики навчання географії, в контексті якої еволюціонували й географічні поняття, сприяли Л. М. Булава, Л. П. Вішнікіна, В. М. Герасимчук, Л. М. Картель, В. П. Корнеєв, Р. Р. Коваленко, С. Г. Кобернік, Л. І. Круглик, О. Ф. Надтока, Т. Г. Назаренко, Б. В. Пічугін, В. Ю. Пестушко, В. О. Сасихов, Ф. Й. Сиротенко, О. Я. Скуратович, М. С. Топузов, О. М. Топузов, Г. Ш. Уварова, Є. Й. Шипович А. А. Шуканова Б. О. Чернов та ін.

Сучасні наукові праці, що стосуються формуванню географічних понять, належать В. В. Кудирко, Т. Г. Назаренко, Г. Ш. Уваровій, О. А. Федію.

Початок XVIII століття можемо констатувати як період зародження методики навчання географії та формування фізико-географічних понять. Зокрема у Санкт-Петербурзі було видано перший підручник з географії, що мав назву «География или краткое земного округа описание», перекладений з голандського джерела та доповнений Олексієм Морозовим у 1710 році. Цей підручник використовувався і в Україні. Географічні поняття в підручнику подаються з помилками, вони не впорядковані та мають фактологічний характер [25].

З 1719 року для навчання географії почав використовуватися підручник Йогана Гюбнера. Основою його змісту була географічна номенклатура, переважно фізико-географічна, Його методичною ідеєю була побудова у формі запитань та поява в ньому, на відміну від попередніх навчальних засобів пояснень та доповнень сухим фактам [25].

В той час, поряд з першими підручниками почали публікуватися статті методичного змісту. У праці «Духовний регламент» Феофана Прокоповича зазначено, що перед вивченням будь-якого предмета потрібно ознайомити учнів із змістом. У статті «Розговор о пользе наук и училищ» зазначаються вимоги до вчителя, серед яких фактично декларується принцип доцільності навчання, щоб не перенасичувати пам'ять учня надмірною інформацією. У методичному посібнику «Руководство к географии в пользу учащегося при гимназии юношества», виданому в 1742 р., на заняттях географії рекомендується використовувати глобус [4, с. 3].

У 1787 році почав використовуватися ще один засіб навчання з географії, це підручник Гакмана. Він мав дві дуже суттєві відмінності від своїх попередників: по-перше, фізико-географічні поняття були зібрані разом в один розділ, по-друге, у вступі автор рекомендує під час вивчення географії використовувати контурні карти.

В XIX столітті, і надалі до початку XX століття, територія України залишається розділеною між Російською та Австро-Угорською імперіями, що наклало свій відбиток на освітній процес в українському соціумі. Проте можна виділити декілька спільних рис у розвиткові методики навчання географії, наприклад:

- переважали російська, польська, або німецька мови викладу;
- географічний матеріал викладався переважно в молодших класах шкіл та інших навчальних закладів;
- географія мала другорядний статус предмета.
- методика навчання фізико-географічних понять була на низькому рівні;
- значна частина вчителів географії мала низький рівень компетентності, так як не були фахівцями у даній області знань.

Такий стан речей спонукав до реформування шкільної географічної освіти. На початку XIX століття географія організовується як самостійний предмет. В Російській імперії «Устав учебных заведений подведомых университетам» 1804 року затверджував, що у гімназіях вводився курс географії та історії, а в повітових училищах в різних класах вивчали загальну та математичну географію окремо.[20] У той же час у навчальних закладах на теренах України окрім математичної стверджується ще й фізична географія. Все це створило попит на навчальні посібники та методичну літературу географічного спрямування. В підручниках того часу почав збільшуватися об'єм навчального матеріалу, їх змістове наповнення стає доступнішим для учнівського сприйняття. Характерною особливістю навчальних засобів

того часу стало якісне та кількісне розширення понятійного апарату, в значній мірі, за рахунок фізико-географічних понять. З'являються нові методи та засоби навчання, в освітній процес упроваджуються методичні рекомендації.

З 1810 року географія вивчалася згідно з підручником професора Є. Ф. Зябловського [9]. Фактично цей підручник був кроком вперед порівняно з попередніми. В ньому формуються деякі нові фізико-географічні поняття, зокрема «режим річки», дається більш ширший опис географічних об'єктів. Проте даний навчальний засіб був ще мало ілюстрованим та містив обмаль картографічної інформації.

У 1841 році була видана «Краткая всеобщая география» К. І. Арсеньева, завдяки цьому підручнику було зроблено новий крок у розвитку методики навчання географії [1]. Формування фізико-географічних понять, засобами його змісту відбувається за принципом від загального до конкретного у три етапи:

- 1) групування за ознаками;
- 2) трактування понять;
- 3) доповнення та розширення понятійного апарату.

У підручнику коротко та узагальнено подаються фундаментальні поняття, які далі, у відповідних параграфах уточнюються та розширюються.

Даний підручник, у певній мірі наклав відбиток на розвиток методики навчання географії у вітчизняній школі, особливо на формування початкового, пропедевтичного курсу географії. Якщо ми порівняємо підручник радянських часів 70-80-х років ХХ століття Максимова, то помітимо, що в його назві теж присутні слова «загальна географія», виклад навчального матеріалу відбувається у формі характеристики земних сфер. Це ж саме бачимо у сучасних підручниках для основної школи в Україні, навіть назва цього курсу у нових навчальних програмах до цього часу «Загальна географія». Проте, скоріш за все, називаючи так свій підручник, К. І. Арсеньев орієнтував на закладені в ньому методичні підходи від загального до конкретного.

У ХІХ столітті, в зв'язку із зміною статусу географії в навчальному процесі гостро обговорювалися проблеми якості навчання географії, недооцінку її значення, як предмету та підготовки вчителів. Це, в значній мірі, пов'язано з тим, що на фізичну географію звертали дуже мало уваги; переважала «політична географія» [24]. М. В. Гоголь в статті «Мысли о географии (для детского возраста)» визначає чинники впливу на якість формування географічних понять: механічний поділ матеріалу, що не враховує вікових особливостей учнів, надання переваги у вивченні політичній географії, номенклатурне перевантаження підручників [7]. Ним були запропоновані нові підходи у навчанні географії, не через поверхневе сприйняття – заучування, а через глибинні процеси – розуміння. М. В. Гоголь фактично пропонує ідею формування у учнів географічної картини світу.

Для покращення сприйняття учнями фізико-географічних понять у методиці навчання географії у ХІХ столітті виробленні певні базисні положення, якими широко послуговувались тогочасні педагоги. До методичних новацій того часу слід віднести:

- 1) ілюстрування пояснювального матеріалу, що стосується географічних об'єктів (гори, вулкани, річки, озера);
- 2) використання контурних карт;
- 3) прив'язування навчання до навколишнього середовища;
- 4) використання пояснення вчителя замість читання підручника [32].

Протягом ХІХ століття процес формування фізико-географічних понять в учнів зазнав значних позитивних змін, пов'язаних, насамперед, із закріпленням за географією місця основного предмета в школі, написання підручників з географії, в яких з часом збільшувався об'єм та якість викладу фізико-географічного матеріалу і поступово зростав рівень науковості географічних понять. Але негативними явищами того часу були – перенаси-

чення навчального матеріалу номенклатурою та відсутність фахової підготовки у більшості вчителів географії.

На початку ХХ століття, у школах України не було загальноприйнятих єдиних навчальних планів та програм з географії, кожен навчальний заклад сам визначав, в якому об'ємі та в якому класі буде вивчатися географія, а вчителі переважно самостійно визначали зміст предмета. У той час географічні знання у молодших класах ретранслявалися через курс природознавства, а, в п'ятому класі – батьківщинознавства [25]. Найбільш в них географічний матеріал уміщував інформацію з математичної та фізичної географії про частини світу та має краєзнавчий характер [2]. Більшість матеріалу фізико-географічного змісту вивчалось за короткий період часу у першому класі. Таким чином, можна зауважити, що цілі групи географічних понять, випадали з процесу навчання, методика викладання була, репродуктивного спрямування, а фактичні знання з географії не впливали на успішність учнів.

Подальшому розвитку шкільного предмета сприяли створення кафедр географії в університетах та поява Циркуляра (1914 р.) Міністерства народної освіти, який визначив, що для одержання загальної освіти обов'язковими є знання з географії [26].

На початку ХХ століття було вже досить багато діючих підручників з географії, не зважаючи на те, що вона тільки почала здобувати постійне місце у шкільній освіті. Всі підручники цього часу професор О. Івановський у 1915 році поділяв на три групи [10]:

- I. Підручники, що були перенасичені номенклатурою, мали обмаль матеріалу з фізичної географії: А. Лінберга, Н. Мукалова, Е. Лебедева, І. Марченка, І. Плетньова.
- II. Підручники, що мали замало як номенклатури, так і матеріалу з географії, тобто «короткі підручники».
- III. Підручники нового типу, в яких номенклатура та географічний матеріал балансували, наприклад підручники: П. Броунова, А. Свиридова, Е. Лесгафта, Г. Іванова, С. Русової, С. Меча, І. Словцова.

Одним із кращих зразків підручникотворення того часу є книга І. Я. Словцова «Фізична географія», видана в 1904 році. Підручник рівномірно вміщує як тогочасні наукові факти так і пояснення до них. В ньому, як приклад, доволі часто згадуються українські землі. Навчальний матеріал, що наявний в ньому, представлений за трьома рівнями складності. Водночас, в підручнику специфічні географічні поняття ще не виділяються, а автор не закликає учнів до самостійної роботи [22].

Отже, початок ХХ століття стосовно розвитку методики навчання та формування фізико-географічних понять відзначився як період, коли географія отримала офіційний статус шкільного предмета. В той час були акредитовані перші вчителі географії. Одним з досягнень тогочасної методики стало те, що відійшов на другий план номенклатурний метод навчання.

Вагомий крок у плані розвитку методики навчання географії було зроблено в нестабільний та короткий період становлення української державності (1917-1920 роки). Того часу, з послабленням російського впливу, «особливу увагу звернуто на запровадження в різних сферах суспільного життя, і у тому числі освіти, української мови» [5]. Ці реалії вплинули і на шкільні підручники з географії. Тоді побачив світ підручник С. Л. Рудницького «Початкова географія для народних шкіл», що виданий у Відні. Згідно з методикою його викладу та за змістом фізико-географічного матеріалу, він був вагомим кроком вперед. На 192 сторінки книги припадає 90 ілюстрацій, в книзі подається також «Оглядова карта українських земель» [19]. Під час формування фізико-географічних понять автором використовується метод порівняння. Основні поняття виділяються характерним шрифтом. У своїй діяльності С. Л. Рудницький вперше застосував таку методичну новацію як вивчення материка Антарктида. Також, стараннями Рудницького вперше створено український географічний атлас, в якому було доповнено та оновлено гідрографічну мережу України, поміщені нові картографічні матеріали.

У 20-х роках ХХ століття ще продовжилися тенденції українізації освіти, але вони вже не мали системного характеру. Тогочасна освітня система була віддзеркаленням державних

підходів і характеризувалася надмірним рівнем політизації та екскременти в галузі шкільної, в тому числі й географічної освіти [2]. Ці явища негативно вплинули на систематичність формування в учнів фізико-географічних понять.

Сподвижники експериментальних програм того часу відкинули класно-урочну систему навчання, критикували набір шкільних предметів та використання підручників, відмовилися від домашніх завдань та системи оцінювання. Першим експериментом, що стосувався географії, було впровадження ландшафтної системи вивчення географічного матеріалу [15]. У 1923 році в українські школи прийшли комплексні програми. Темі вивчалися за трьома колонками: «Природа та людина», «Праця», «Суспільство» [2,6]. Більшість фізико-географічних понять формулювалися на початку розділів. Таким чином в учнів географічні поняття формувалися безсистемно, не маючи наукового підґрунтя; багато з них зовсім випадали з процесу навчання. В учнів формували споживацьке ставлення до природних ресурсів. Як зазначає В. В. Кістяківський, поняття формуються без використання карти, що лишає учня просторового бачення [11].

Проте, попри свою недосконалість, комплексні програми мали й певні позитивні сторони. Вони, за словами А. Ланкова та К. Соколова, відіграли й позитивну роль в методиці [14]. Зробивши аналіз комплексних програм, можна констатувати, що до їх позитивних сторін слід віднести: вплив на актуалізацію пізнавальної діяльності та чуттєвого досвіду учнів, можливість здійснювати навчання у малих групах, спрямованість на індивідуальну навчальну діяльність з кожним учнем, можливість фундаменталізації та дозування навчального матеріалу, з метою вирішення поставлених завдань. Сучасна методика навчання географії має ґрунтовно вивчити можливості застосування окремих аспектів комплексного навчання, яке можна використовувати як форму проведення окремих навчальних занять, як елемент проектного навчання, для підвищення рівня ефективності факультативних занять та позакласної роботи географічного спрямування.

Починаючи з 30-х років ХХ століття географія стала одним із основних шкільних предметів, на це вплинули відповідні постанови 1931, 1932, 1934 років [16]. Планово-урочне викладання географії повернуло системність у процес формування фізико-географічних понять. Внаслідок цього, у період 1934-1937 років було створено та удосконалено нові програми з географії. У програмах основні та фундаментальні поняття формувалися у 5-у класі, у наступних класах, в основному, відбувалося розширення та удосконалення понять.

В результаті аналізу програми п'ятого класу помітно, що вивчення фізико-географічних понять переривається математичними. Таким чином, хоча в ній збалансовано кількість номенклатури й основні поняття згруповані, але послідовність формування їх стосовно інших фізико-географічних понять порушена і, дещо, не відповідає логіці сприйняття [18].

Основним навчальним засобом того періоду став підручник професорів О. С. Баркова та О. О. Половінкіна «Фізична географія» [3]. У підручнику навчальний матеріал викладається відповідно до вимог програми, який розбитий на невеликі пункти. Перед викладом основного матеріалу автори активізують учнів до навчальної діяльності шляхом занурення у цікаві факти. Основні фізико-географічні поняття виділяються шрифтом та відображаються у картосхемах та малюнках. В кінці пунктів є питання для самоперевірки. Також, це один з перших підручників, в якому застосована дослідницька методика формування географічних понять. Вона спрямована таким чином, щоб учні якомога активніше залучалися до процесу навчання. В методиці формування понять переважали розповідь учителя, бесіда, робота з підручником. Підручник О. С. Баркова та О. О. Половінкіна, до 1954 року перевидавався та доповнювався 18 разів.

У 50-ті роки ХХ століття у процесі формування фізико-географічних понять в середній школі, зроблено акцент на використання краєзнавчого матеріалу. Таким чином, започатковуються навчальні курси з вивчення географії республіки, області, району. У методиці починають

використовувати практичні, лабораторні роботи та екскурсії, що підвищує інтерес учнів до навчання та допомагає закріпити здобуті географічні поняття.

З часом існуючі програми були визнані застарілими і в 1959 році створені нові програми для середньої загальноосвітньої школи. Згідно з ними, фізико-географічні поняття зосереджувалися переважно у 5, 6, 7-х класах. Цей період відзначився початком жорсткої централізації: видання навчальної, методичної та допоміжної літератури.

У 60-80 роки, сформувалася ціла плеяда українських вчених-географів, що переймалися проблемами формування фізико-географічних понять: В. П. Корнєєв, Л. І. Круглик, М. О. Откаленко, М. С. Топузов та інші..

Зразком підручника того часу була «Фізична географія» для 5-го класу, М. Н. Максимова, що витримав 11 видань. Формування фізико-географічних понять відбувалося відповідно до нової програми (1971 року), воно спиралося на принципи, задекларовані І. І. Заславським та Т. П. Герасимовою [8]:

- жорсткість та послідовність у відборі фактів, понять та закономірностей;
- зв'язок із підготовкою учнів у початковій школі;
- наступність викладу понять;
- міжпредметні зв'язки;
- системність практичних робіт;
- посилення краєзнавчого принципу;
- охорона природи.

У 70- 80-х роках у методику навчання географії поступово входить проблемний підхід, розширився арсенал застосування методів навчання. Все це відбувалося на тлі покращення матеріальної бази навчання географії – карти, таблиці, довідники, енциклопедії та технічні засоби навчання: проектори, фільмоскопи, кінофільми, діафільми тощо.

Після проголошення незалежності України почалася активна робота над створенням нових програм (1993 р.), що були перевидані у 1996 році. Процес формування тогочасних фізико-географічних понять розгалужується на два напрями: 1) краєзнавчий, що реалізується у курсі «Географія рідного краю» у 5-му класі.

2) системногеографічний, що реалізується у курсі «Загальна географія» у 6-му класі, «Географія материків і океанів» у 7-му класі та «Географія України» у 8-му класі.

У 5-му класі користувалися регіональними підручниками та посібниками, авторів В. М. Бойко, М. Ю. Костриці, О. Ф. Надтоки, та ін. Всі ці засоби навчання спиралися на краєзнавчу основу. Одним із них є «Географія рідного краю. Київщина» [15]. В таких підручниках навчальний матеріал викладається у коротких параграфах, основні поняття виділяються та доповнюються схемами та фотографіями, а запитання та екскурсії допомагають закріпити здобуті знання. У таких навчальних засобах значна увага приділяється додатковій інформації.

Характерним зразком підручника для 6-го класу стала «Загальна географія», авторів О. Я. Скуратовича, Р. Р. Коваленко, Л. І. Круглик [21]. В ньому витриманий баланс стислості у викладі навчального матеріалу та науковості понять. Параграфи розбиті на пункти та збагачені ілюстративним матеріалом, який допомагає працювати і вчителю, і учню. В кінці кожного параграфу автори подають висновок та питання для самоперевірки, що дозволяє учням закріпити опрацьовані поняття на уроці.

Наслідком реформування освітньої галузі було створення нових програм 12-річної школи у 2006 році, які частково діють і сьогодні. На основі них були створені певні прогресивні методики навчання, серед них варто виокремити Методику навчання географії материків і океанів (2011р.), авторів О. М. Топузова, О. Ф. Надтоки, Т. Г. Назаренко, Л. П. Вішнікіної, А. А. Шуканової, В. М. Самойленка. Вона спирається на діяльнісний та проблемний підходи у навчанні та застосуванні учнями навчального моделювання [23].

У 2012 році зроблена спроба переосмислення деяких напрямів розвитку шкільної освіти. Це стало основою для створення навчальних програм для основної школи у 2013 році. В ній

географія розглядається не лише як джерело нових відомостей про Землю, а й як основа формування гуманістичного світогляду. Усі шкільні географічні курси планувалось зреалізувати у рамках основної школи. В цей час було створено Концепцію географічної освіти в основній школі [13].

Проте, з огляду на останні зміни у освітній системі України, сьогодні відбуваються процеси, які ведуть фактично до повернення 12-річної освіти. На часі створення Концепції профільної школи, яка суттєво вплине на роль і місце географічної складової у старших класах. В цьому розрізі має стати корисним історичний аналіз розвитку методики навчання географії та еволюція навчальних фізико-географічних понять.

Проаналізувавши методику навчання географії під кутом зору формування фізико-географічних понять в історичному аспекті, можна зазначити, що ця група понять формувалася протягом усього періоду розвитку методики, але на різному рівні. До XVIII століття навчальні географічні поняття формувалися розпорошено у філософських курсах. До початку XX століття фізико-географічні поняття вже стали звичним явищем у шкільних географічних курсах. Вони почали складатися у певну систему ще у 30-х роках минулого століття. Разом зі змінами у методиці навчання вони зазнали певної трансформації наприкінці 50-х років і на початку 70-х років минулого століття. Із здобуттям Україною незалежності, змінюються суспільно-культурні потреби, переглядаються окремі методичні засади. Тому, поняття формуються відповідно до парадигми особистісно орієнтованого навчання та орієнтуються на національне виховання. Зважаючи на невідомий розвиток науково-технічного прогресу, процеси глобалізації, високу інформаційну насиченість суспільства, шкільна географічна освіта спрямовується на професійну та творчу самореалізацію майбутнього громадянина. Саме географія є одним із найважливіших інструментів для якісної реалізації цих освітніх напрямів, а шляхами їх реалізації можуть стати розробка та впровадження нових методик та засобів навчання.

Таким чином проблематика методичного удосконалення географічного навчального матеріалу є одним із важливих завдань сучасної педагогічної науки тому, що такі знання допомагають скласти повноцінну географічну картину світу.

В процесі аналізу історичного розвитку понять встановлено, що основними напрямками розвитку фізико-географічного поняття, є їх індивідуальність та рівневість викладу в підручнику понятійних груп.

Список використаних джерел

1. Арсеньев К. И. Краткая всеобщая география, 16-е изд. [Текст] / К. И. Арсеньев. – М. : у-я типография. – 1841. – 365 с.
2. Баранский Н. Н. Исторический обзор учебников географии (1876–1934) . [Текст] / Н. Н. Баранский. – М. : Географгиз, 1954.
3. Барков А.С., Половинкин А.А. Физическая география: учебник для 5-го класса неполной средней и средней школы. [Текст] / А.С.Барков, А.А. Половинкин. - М. - Л., 1935. – 150 с.
4. Белявский М.Т., М.В. Ломоносов и основание Московского университета. [Текст] / М.Т. Белявский. - М., 1955. - С. 305-309.
5. Боровик А. М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917-1920 рр.). [Текст] / А. М. Боровик. – Чернігів : КП Видавництво «Чернігівські береги», 2008, - 268 с.
6. Буданов В.П. Методика викладання фізичної географії. Посібник для вчителів середньої школи. – 2-е изд. [Текст] / В.П. Буданов. / К: Радянська школа, 1949. – 184 с.
7. Гоголь, Н.В. Статті из сборника «Арабески». 1835., Мысли о географии (для детского возраста). . [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gromada-ks.blogspot.com/2011/08/1835_22.html.

8. Заславский И.И., Герасимова Т.П. Учебные материалы по начальному курсу физической географии [Текст] : (V класс) / И. И. Заславский, Т. П. Герасимова ; Акад. пед. наук РСФСР. Ин-т общего и политехн. образования. – Москва : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1963. – 2 т
9. Зябловський Е. Ф. Землеописание Российской империи. Часть 1. [Текст] / Е. Ф. Зябловський. – Санкт-Петербург. – и-во при импер. Акад. наук. – 1810. – 179 с.
10. Ивановський А. А. О преподавании географии. [Текст] / А. А. Ивановський. – М.: Кн-во И. Д. Сытина. – 1915. – 161с.
11. Кістяківський В. П. Методика викладання фізичної географії: Посібник для вчителів. [Текст] / В. П. Кістяківський – К.: Рад. Школа, 1930. – 154с.
12. Корнеев В. П. Проблемне навчання у курсі фізичної географії . [Текст] / В. П. Корнеев // Методика викладання географії. – К: Рад. Школа, 1979. – С. 17-26.
13. Концепція географічної освіти в основній школі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://undip.org.ua/info/1023/>
14. Мельничук Л.І. Розвиток шкільної географії в Україні у 20 – 30 роках ХХ століття [Текст] / Л.І. Мельничук // Географія та основи економіки в школі. – 2002. – № 5.– С. 37 – 39.
15. Надтока О. Ф. Географія рідного краю. Київщина: Навчальний посібник для учнів 5-го класу середньої школи . [Текст] / О. Ф. Надтока – Біла Церква, Мустанг, 1997. – 148 с.
16. О начальной и средней школе – Постановление ЦК ВКП (б) от 5 сентября 1931 г. [Текст] – М. : Педология, №4 (16), 1931, С. 3-8
17. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Географія 6–10, Економіка. 11 клас [Текст] / П. Г. Шищенко, В. М. Бойко, Т. Г. Гільберг та ін. – К.: Перун, 2005, 2006. – 96 с.
18. Програми середньої школи / [затв. Наркомосом УРСР]. [Текст] – К. – Х. : Рад. школа, 4 друк «Трансжелдориздат» в Харкові. – 1937.
19. Рябцева Л. Степан Рудницький «Початкова географія для народних шкіл». [Текст] / Л. Рябцева // Українська культура. – 2008. - №6.
20. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. [Текст] – М. : СПб., 1864. - Т. I.- Столб. 301-304, 322-324, 330-331.
21. Скуратович, О. Я. та ін..Загальна географія: Підручник для 6 кл. серед. шк. [Текст] / О.Я. Скуратович, Р.Р. Коваленко, Л.І. Круглик. – К : Зодіак-ЕКО, 1995. - 192 с.
22. Словцов И. Я. Краткая физическая география : курс 6 класса реальных училищ / сост. применительно к планам и программе, утв. г. министром нар. прос. 1895г. [Текст] / И. Я. Словцов. – М.: типо-лит. т-ва И.Н. Кушнерев и К°, 1904. – 105 с.
23. Топузов О. М., Надтока О. Ф., Назаренко Т. Г., Вішнікіна Л. П., Шуканова А. А., Самойленко В. М. Методика навчання географії материків і океанів. Навчально-методичний посібник для вчителів географії та студентів педагогічних вищих навчальних закладів. [Текст] / О. М. Топузов, О. Ф. Надтока, Т. Г. Назаренко, Л. П. Вішнікіна, А. А. Шуканова, В. М. Самойленко. К. : ДНВП «Картографія», 2011. – 128 с.
24. Ушинский К. Д. Избранные произведения [Текст] / К. Д. Ушинский. – М.: АПН РСФСР, 1945. – 532 с.
25. Шоробура І. М. Становлення та розвиток шкільної географічної освіти в Україні (XIX-XX століття). : Дис... д-ра наук [Текст]: 13.00.01 - 2007.
26. Юдик Э. Г. Системный подход и принципы деятельности. [Текст] / Э. Г. Юдик – М. : Наука, 1978. – 392 с.

The basic aspects of the methods of teaching geography in Ukraine through the prism of the physical and geographical concepts. Analysis of the concepts implemented in historical perspective. We consider the evolution of training programs and contents of textbooks of geography.

Keywords: *methods of teaching geography, geographical concepts, geographical view of the world.*